

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-43>

УДК 330.1

ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ ТА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

FORMATION OF ENTREPRENEURSHIP AND FINANCIAL LITERACY AS A FOUNDATION OF ECONOMIC EDUCATION OF SCHOOL-AGE CHILDREN

Козакевич Антоніна Станіславівна

кандидат економічних наук, доцент,
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6181-1574>

Kozakevych Antonina

Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

У статті розглянуто сучасні підходи та соціально-педагогічні детермінанти формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності, зовнішні щодо педагогічної теорії та практики фактори в соціальному устрої, політиці, ідеології, економіці, традиціях, спільну культуру держави та суспільства, які впливають на розвиток нових напрямів педагогічної діяльності галузі фінансової освіти. Доведено, що формування фінансової грамотності та підприємницької компетентності в учнів дає позитивні результати, оскільки при правильному управлінні особистими фінансами він зможе приймати розумні рішення, формувати правильні фінансові та підприємницькі звички і використовувати свої знання на практиці.

Ключові слова: фінансова грамотність, фінансова освіта, школярі, дослідження, соціальна реальність.

The article considers modern approaches and socio-pedagogical determinants of the formation of entrepreneurial competence and financial literacy, external to pedagogical theory and practice factors in social order, politics, ideology, economics, traditions, common culture of state and society, influencing the development of new pedagogical activities. in the field of financial education. Based on the analysis of statistical indicators of the current financial situation among the population in Ukraine revealed a relatively low level of knowledge, lack of key competencies in personal finance related to the idea of saving money, lending and insurance in the financial market, safe investing, tax discipline, adequate assessment of financial risks, it is established that in the field of financial behavior for Ukrainians are characterized by paternalism, lack of a pillow of financial security, negative attitude to wealth, ignorance of tools for choosing financial institutions, unwillingness to use financial services. It is studied that the formation of financial literacy, due to new socio-economic conditions, regulatory space, change of values, contributes to financial well-being, comprehensive growth, increasing the stability of financial systems and the economy as a whole. The article proves that the formation of financial literacy and entrepreneurial competence in students gives positive results, because with proper personal finance management a young person will be able to make smart decisions, form correct financial and entrepreneurial habits and use their knowledge in practice. The conditions of effective formation of entrepreneurship and financial literacy of secondary school students are substantiated. It has been established that learning entrepreneurship, the right attitude towards money and financial markets should follow the raising of general culture and social responsibility, otherwise, focusing only on practical knowledge and its applied nature, we risk getting a "one-dimensional person" who, according to Western sociologist Herbert Marcuse, is only a consumer.

Keywords: financial literacy, financial education, schoolchildren, research, social reality.

Постановка проблеми. В останні десятиліття фінансових потрясінь та невизначеності як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються, зростає занепокоєність рівнем фінансової грамотності громадян з боку урядів, регулюючих органів, установ та наукових шкіл. Рівень

фінансових знань населення, а також відносини і поведінка, що виникають, мають сильний вплив на загальні економічні умови, особливо в період глобальної фінансової кризи.

Нестабільність економіки та поточний стан світового фінансового середовища у різних

країнах світу позначили важливість фінансових можливостей не лише з індивідуального, але й із глобального погляду. Підприємливість та фінансова грамотність були визнані ключовою навичкою для людей, які залучені до все більш складних фінансових сценаріїв сучасного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти цієї проблеми вирішуються у дослідженнях філософів, соціологів, економістів, освітян, психологів. Питання підприємливості та підвищення фінансової грамотності населення в Україні знайшли своє відображення в роботах Т. Смолженко [6], С. Юрія [11], Т. Кізіми [2], Н. Славянської, А. Незнамова, Б. Приходько, І. Соркіна та інших. В них розглянуто основні підходи до трактування понять «підприємливість» та «фінансова грамотність», визначені причини низького рівня фінансової грамотності населення в Україні та запропоновано шляхи підвищення її рівня.

Вітчизняні дослідження визначають полісферну парадигму змістовно-організаційних основ підприємливості та фінансової грамотності підростаючого покоління провідного тренду реалізації державної освітньої політики держави та як базовий фундамент для консолідації професійної педагогічної спільноти у вихованні громадянина світу.

Разом з тим залишаються невирішеними питання підвищення фінансової обізнаності молоді як потенційних інвесторів у розвиток та забезпечення стабільності суспільства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінка фінансової грамотності населення та обґрунтування умов ефективного формування підприємливості та фінансової грамотності у школярів загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз поточної ситуації в Україні свідчить про достатньо низький рівень знань з фінансових питань серед населення, що проявляється у використанні головним чином простих банківських послуг, не знанні своїх прав як споживачів фінансових послуг і загальній недовірі фінансово-банківським установам.

Більше 50% українців не займаються питаннями планування сімейного бюджету та здійснюють витрати хаотично, не задумуючись про можливість формування заощаджень. Якщо останні існують, то лише як залишки після поточного задоволення потреб сім'ї [3].

Майже для кожного другого громадянина України, який формує заощадження, є характерним зберігання вільних ресурсів вдома в готівковій формі [1; 10].

Тільки 30% населення витрачає залишкові кошти на купівлю споживчих товарів, лише 10% вкладають гроші у банки на депозитні рахунки та менше 1% роблять інвестиції в інструменти капіталу. Також слід зазначити, що близько 40% населення України не мають рахунків в банках, через що не можуть скористатися навіть базовими фінансовими продуктами. Решта населення – зазвичай використовує послуги переказу грошей; оплати комунальних платежів; здійснює операції з банківськими картками; обмін валют; отримує споживчі кредити та використовує термінали для проведення платежів [1; 10].

При цьому 60% населення вважають себе фінансово обізнаними та не мають бажання отримувати додаткову інформацію про фінансові послуги, при цьому більше 40% з них зовсім не цікавляться фінансовими новинами і при вирішенні фінансових питань покладаються на думку сусіда або родича (52%). Проведений структурний аналіз рівня фінансової грамотності за віковим показником показав, що найменший показник (лише 12%) припадає на населення віком 20-24, серед них 13% – це чоловіки, та 11% – жінки [3].

Проведені дослідження у сфері фінансової грамотності населення країни показують відсутність ключових компетенцій у сфері особистих фінансів, пов'язаних з уявою про технології збереження грошей, кредитування та страхування на фінансовому ринку, безпечне інвестування, податкову дисципліну, адекватну оцінку фінансових ризиків, а також показують, що в галузі фінансової поведінки для українців характерні патерналізм, відсутність подушки фінансової безпеки, негативне ставлення до багатства, незнання інструментів вибору фінансових організацій, небажання користуватися фінансовими послугами [5].

Вищезазначені установки є наслідком двох груп проблем :

по-перше, відсутність достатніх знань та навичок для фінансових операцій пов'язано з відсутністю системи навчання фінансової грамотності, недоліком програм та матеріалів, насамперед, для учнів освітніх організацій;

по-друге, проблемне поле негативних установок є наслідком перекидання особистої фінансової відповідальності населення державу (патерналізм), недовіри населення до сфер фінансів, відсутності механізмів, які забезпечують формування фінансової грамотності населення, низького рівня інформування щодо питань правового захисту громадян.

Отже підвищення рівня фінансової грамотності населення, і насамперед молоді, є важливим завданням, що потребує вирішення на загальнодержавному рівні. Адже, учні загальної та професійної освіти є першою цільовою групою населення, яка становить потенціал майбутнього розвитку країни.

У зв'язку з цим одним із важливих напрямів шкільної економічної освіти є активна участь у впровадженні в навчальний план курсів, які дозволяють учням отримати базові компетенції в галузі фінансової культури.

Введення фінансової грамотності до освітніх програми є основою формування готовності випускника освітніх організацій до успішного руху у світі конвергентних технологій та необхідною умовою формування підприємливості і фінансової поведінки, підвищення рівня та якості життя громадян України.

У ситуації соціально-економічних перетворень модернізація української освіти, що проголосила завдання формування освічених, підприємливих людей, здатних здійснювати раціональний вибір та приймати рішення, нести відповідальність за власну діяльність та соціально-економічне майбутнє країни, вимагає більш повної реалізації вікового потенціалу формування підприємливості та фінансової грамотності учнів освітніх закладів освіти.

Традиційні методи навчання на сучасному етапі є малоефективними. Адже, обсяг інформації з економічних дисциплін настільки швидко змінюється як за кількістю, так і за насиченістю, що узагальнити його на уроках і повністю засвоїти таким чином дуже важко.

Бразильський педагог Пауло Фрейре вважає, що доцільно замінити традиційну «накопичувальну» освіту на освіту «проблемно визначальну». У книзі «Педагогіка пригноблених» П. Фрейре назвав «банківською освітою», коли учнів розцінюють як «банк», а викладачів – як вкладників, які сподіваються отримати дивіденди в майбутньому. При «банківській освіті» учні є пасивними отримувачами певного обсягу знань, які вони доволі часто вважають не своїми, не інтерпретують їх, не розуміють значення та, найголовніше, забувають більшу частину після отримання оцінки.

За умов проблемно визначальної освіти учні займаються реальними проблемами, запозиченими з життя. Навчання, вважає педагог, відбуватиметься набагато успішніше, якщо учні самостійно формулюватимуть завдання і, виходячи з власного життєвого досвіду, виконуватимуть їх [8].

Під час навчання учні мають робити набагато більше, ніж просто слухати і фіксувати готові думки вчителя. Вони можуть продукувати інформацію самостійно, визначати та обговорювати проблеми, знаходити шляхи їх розв'язання, спостерігати і планувати. Вони повинні мати змогу застосовувати нові знання та навички на практиці, створювати зворотні зв'язки.

Іншим важливим фактором формування фінансової грамотності, що детермує, є аксіологічні орієнтири. Введення нового предметного спрямування – важливий і необхідний захід, зумовлений зростанням ролі грошей в умовах сучасного життя і відображає потреби суспільства, якому необхідно в світі, що постійно змінюється, відходити від звичних, що склалися під впливом соціальних умов і досвіду відносин до різних явищ, що стосується зокрема питань призначення, ролі та застосування грошей. Стереотипи, що склалися в свідомості, привели до суперечності між старими цінностями, з якими сучасне суспільство ще не встигло розлучитися, та новими, які воно лише прагне освоїти. Підростаюче покоління опинилося між двома протилежними крайностями: гроші – зло і гроші – культ. Негативне ставлення до грошей великої частини населення, як правило, характеризує фінансову безпорадність, яку можна як результат суперечності між досягненнями ринкової економіки та національним характером.

У зв'язку з цим організацію освітнього процесу у проблемному полі формування фінансової грамотності необхідно вибудовувати на основі нового ціннісного ставлення до грошей, а також з урахуванням перегляду деяких установок, що склалися («Великі гроші не можна заробити чесною працею», «Гроші – корінь усіх лих», «Чим людина багатша, тим вона жадібніша», «Гроші псують людину», «Дорожче – значить краще», «Жебраком народився, жебраком і помреш»), коріння яких сягає історичне минуле.

Ставлення до грошей протягом століть закладало православ'я, яке є саме собою однією з головних національних цінностей України. Основу української традиційної культури складають ідеали Віри, Правди, Порядку, Справедливості, Праці, Сім'я, моральність. Такі поняття, як духовність, просвітництво, співчуття, терпіння є частиною духовно-моральних цінностей православ'я та інших конфесій нашої країни. Незважаючи на кількість багатих людей, яких в Україні завжди було чимало, ніколи не було проповіді багат-

ства. І українська культура, і література, і український фольклор завжди проголошували, що «не в грошах щастя». З самого дитинства діти на прикладі народних казок вчать не судити про людей за їх зовнішнім виглядом та поведінці. Українські народні казки вселяють просту думку: бути багатим – погано, а бути бідним добре, тому що в українських казках всі багаті погані, а всі бідні добрі. Звідси зневажливе ставлення до будь-яких матеріальних благ – типова характеристика української свідомості, української культури [7].

Це непросте ставлення до грошей збереглося в Україні і до цього дня, що вимагатиме якісно нових підходів до вирішення проблем освіти, які є невід'ємною частиною питань, пов'язаних із створенням умов для виживання та самозбереження унікальної української цивілізації. Саме тому в ситуації, що склалася, державні нововведення та реформи повинні ґрунтуватися на традиційних ідеалах та цінностях. Навчання новому предмету неможливо без відповідного фундаменту у вихованні. «Освіта без виховання – меч в руках божевільного» (Д. І. Менделєєв) [4].

Сутністю виховання є всебічний та гармонійний розвиток особистості. Проте сьогодні суспільство виробляє нове мислення, відбувається відмирання одних та народження інших цінностей. Процеси, що відбуваються у світі, суттєво змінили всі сфери життя, стали об'єктом ціннісного відношення та призвели до зміни орієнтирів поведінки, що формують установки людей. Випускник сучасної школи винен бути самостійним, мобільним, ініціативним та готовим правильно відреагувати на будь-який виклик життя, яке стрімко змінюється і вимагає нових підходів як до виховання, і до освіти.

Нові завдання, які стоять перед сім'єю та школою, містять питання забезпечення захисту майбутнього громадянина від різних ризиків, у тому числі фінансових. У ситуації, що склалася сучасна школа повинна ставити перед собою завдання як формування у учнів моральних цінностей (доброта, любов, милосердя, правдивість, працьовитість, скромність, совість, справедливість, патріотизм), і правильного ставлення до цінностей матеріального світу та їх практичного застосування. З погляду виховання необхідно вчити правильному ставленню до матеріальних цінностей, з точки зору навчання – формувати знання та навички для прийняття правильних рішень, пов'язаних із грошима, витратами, операціями на фінансовому ринку.

У світі гроші – це величезна сила. Гроші є досягненням людства та невід'ємною частиною сучасного суспільства та держави. Вони створили сучасну цивілізацію. Роль їх у історії постійно зростає, і тепер наша сучасна цивілізація досягла такого стану, коли їхнє значення стало тотально визначальним.

Ми не можемо не помічати багатьох негативних наслідків стихійного входження країни в світ, що глобалізується. Сучасна ситуація характеризується як збільшення обсягів інформації, що надходить, так і підвищенням потужності інформаційних систем.

Вплив ЗМІ на свідомість дітей зростає з кожним роком. Найчастіше цей вплив серед дітей і молоді переважає вплив всіх інших фактів. Формування системи цінностей, знань, відносин, інтересів – те, чим раніше займалися сім'я та школа, – беруть він ЗМІ. З екранів телевізорів, сторінок Інтернету, підростаюче покоління копіює моделі поведінки споживчої цивілізації. Гімном життя стало слово «мати» – мати сучасну їжу, гарну машину, модний одяг, дорогу квартиру, високооплачувану роботу, дорогу техніку.

Західний учений Еріх Фромм говорив: «Придбавати, володіти і отримувати прибуток – ось священні та невід'ємні права індивіда в індустріальному суспільстві». «Мати» – так висловив Еріх Фромм примітивне існування людини на протигагу людині з протилежною установкою на «Бути» [9].

Висновки. На тлі кризи духовного життя молоді питання ставлення до матеріальних цінностям стає особливо гострим. Фінансова безграмотність тягне за собою легковажне відношення як до власних, так і до позикових коштів, що, своєю чергою, обертається завищеними очікуваннями та розчаруванням. Приймати грамотні рішення сучасному фінансовому світі стає все складніше, зростають ризики, а разом з ними ціни помилок.

Питання підприємливості та підвищення фінансової грамотності дітей та молоді з одного боку та криза духовної культури – з іншого зумовлює необхідність формування фінансової грамотності на фундаменті моральних установок. Навчання правильному відношенню до грошей та фінансових ринків має йти слідом за підняттям загальної культури та соціальної відповідальності, в іншому випадку, зосередившись тільки на практичних знаннях та їх прикладному характері, ми ризикуємо отримати «одномірну людину», яка, за словами західного соціолога Герберта Маркузе, є лише споживачем [5].

У сучасному динамічно мінливому світі підприємливість та фінансова грамотність визнана необхідною життєвою навичкою. Глобалізація та цифрові технології зробили фінансові послуги та продукти одночасно доступними та складними. У світі фінансові рішення приймаються людьми різного віку: від дітей, які вирішують як витратити свої кишенькові гроші, до підлітків, що вступають у світ праці; від дорослих, які купують

свій перший автомобіль або першу нерухомість, до людей похилого віку, що керуються пенсійними накопиченнями. Формування фінансової грамотності, зумовлене новими соціально-економічними умовами, нормативно-правовим простором, зміною ціннісних установок, сприяє фінансовому благополуччю, всебічному зростанню, підвищенню стійкості фінансових систем та економіки країни в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бонд Р., Куценко О., Лозинська Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. Проект USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP). Київ, 2010. 42 с.
2. Кізима Т.О. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. *Вісник ТНЕУ*. 2012. № 2. С. 64–71.
3. Критерии финансовой грамотности населения и пути ее повышения : Отчет по результатам исследования. URL: <http://www.moneybasics.ru/articles/270> (дата звернення: 29.01.2022).
4. Кузьмінський А.І. Професійні знання. URL: http://libfree.com/136872923_pedagogikaprofesiyni_znannya.html (дата звернення: 19.05.2022).
5. Маркузе Г. Одномерный человек / [пер. с англ. А.В. Юдина]. Москва : АСТ, 2003. 331 с.
6. Смовженко Т.С. Фінансова грамотність населення та її вплив на розвиток економіки України. *Регіональна економіка*. 2013. № 2. С. 34–42.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва : Слово, 2000. 261 с.
8. Фрейре П. *Педагогіка пригноблених* / [пер. з англ.]. Київ : Юніверс, 2003. 168 с.
9. Фромм Э. *Иметь или быть?* Москва : АСТ, 2000. 448 с.
10. Шпак І. Фінансово безкультурні українці? *Економічна правда*. URL: www.epravda.com.ua/publications/2011/03/3/274995/ (дата звернення: 15.05.2022).
11. Юрій С.І. Фінансова грамотність населення у діалектиці сучасних освітніх тенденцій. *Фінанси України*. 2012. № 2. С. 16–25.

REFERENCES:

1. Bond R., Kutsenko O., Lozynska N. (2010) Finansova hramotnist ta obiznanist v Ukraini: fakty ta vysnovky [Financial literacy and awareness in Ukraine: facts and conclusions]. Proekt USAID «Rozvytok finansovoho sektoru» (FINREP). Kyiv. (in Ukrainian)
2. Kizyma T.O. (2012) Finansova hramotnist naseleennia: zarubizhnyi dosvid i vitchyzniani realii [Financial literacy of the population: foreign experience and domestic realities]. *Visnyk TNEU*, no. 2, pp. 64–71.
3. Kriterii finansovoy gramotnosti naseleniya i puti yeye povysheniya: Otchet po rezul'tatam issledovaniya [Criteria for financial literacy of the population and ways to improve it: Report on the results of the study]. Available at: <http://www.moneybasics.ru/articles/270> (accessed 29 January 2022).
4. Kuzminskyi A.I. Profesiini znannia [Professional knowledge]. Available at: http://libfree.com/136872923_pedagogikaprofesiyni_znannya.html (accessed 19 May 2022).
5. Markuze G. (2003) Odnomernyy chelovek [One-dimensional man]. Moscow: AST. (in Russian)
6. Smovzhenko T.S. (2013) Finansova hramotnist naseleennia ta yii vplyv na rozvytok ekonomiky Ukrainy [Financial literacy of the population and its impact on the development of Ukraine's economy]. *Rehionalna ekonomika*, no. 2, pp. 34–42.
7. Ter-Minasova S.G. (2000) Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya [Language and intercultural communication]. Moscow: Slovo. (in Russian)
8. Freire P. (2003) Pedagogiya pryhnoblenykh [Pedagogy of the oppressed]. Kyiv: Yunivers. (in Ukrainian)
9. Fromm E. (2000) I met'i li byt'?' [To have or to be?]. Moscow: AST. (in Russian)
10. Shpak I. (2011) Finansovo bezkulturni ukraintsi? [Financially uncultured Ukrainians?]. *Ekonomichna pravda* [Economic truth]. Available at: www.epravda.com.ua/publications (accessed 15 May 2022).
11. Yurii S.I. (2012) Finansova hramotnist naseleennia u dialektytsi suchasnykh osvitykhten dentsii [Financial literacy of the population in the dialectic of modern educational trends]. *Finansy Ukrainy*, no. 2, pp. 16–25.